

Սյուզաննա Ազարյան

ՄԵԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ (1991-1995 թթ.)

Մշակույթ, քաղաքականություն, կրթություն, ճգնաժամ, գիտություն,
պետություն, անկախություն

Քաղաքակրթության նոր դարաշրջանի անցնելու փուլում մարդկությունը կանգնած է նոր նպատակների ու մարտահրավերների առաջ: Հետևաբար մշակութային բազմազանության պահպանության, մշակույթի զարգացման ու շարունակականության հարցը ձեռք է բերել արդիական նշանակություն: Հասարակության կայուն զարգացումն այսօր ուղղակիորեն կապված է մշակույթի հետ: Այս տեսանկյունից մշակութային քաղաքականություն և քաղաքական մշակույթ հասկացությունները թվում է, թե չեն լրացնում միմյանց, սակայն փոխկապակցված են, և դրանց ներդաշնակության դեպքում է միայն հնարավոր ունենալ ժողովրդավարական հանրապետություն, երբ նյութական արժեքներն ու սեփական հավակնությունները չեն դառնում գերակա:

Պետության մշակութային քաղաքականության հիմնական նպատակը մշակութային ժառանգության պահպանումն ու անխաթար փոխանցումն է սերունդներին, մշակութային արժեքների մեկնաբանումը և տարածումը¹:

Նշված խնդիրների լուսաբանման համար անհրաժեշտ է հետադարձ հայացք նետել դեպի անցյալի մշակութային արժեքները և քաղաքականությունը, նորովի մեկնաբանել և իմաստավորել դրանք:

Հայաստանի Հանրապետության անկախության առաջին տասնամյակում երկրի մշակութային քաղաքականությունը, ելնելով սոցիալ-տնտեսական անբարենպաստ իրավիճակից, հիմնականում ձգտում էր պահպանել մշակութային գործող կազմակերպություններն ու ենթակառուցվածքները, ավելի պակաս ուշադրություն էր դարձնում դրանց զարգացմանը: Քննարկվող ժամանակաշրջանում մշակութային քաղաքականությունը չէր համապատասխանում տնտեսության աճի պահանջներին, չէր ձևավորվել մշակույթի կառավարման մախատիպ: Ավանդական մշակույթի շատ ձևեր ընթանում էին ինքնակարգավորման ուղիով:

Միանգամայն ճիշտ է ասված, որ ՀԽՍՀ-ի մշակութային ոլորտը հանդիսանում էր ԽՍՀՄ-ի երբեմնի հզոր և միաձույլ գիտակրթական համալիրի անբաժանելի մասը²: Մինչև ԽՍՀՄ-ի փլուզումը Հայաստանը գիտության զարգացման ցուցանիշներով

¹ Տե՛ս ՀՀ-ի մշակութային քաղաքականությունը, Հայեցակարգային հիմնադրույթներ Հայաստանի Հանրապետությունում մշակութային պահպանման տարածման ու զարգացման, Երևան, 2003, էջ 3:

² Տե՛ս Միմասյան Է. Գ., Սոցիալ տնտեսական վերափոխումները ՀՀ-ում (1990-2003 թթ.), Երևան, 2003, էջ 196:

առաջնակարգ դիրքեր էր գրավում նախկին միութենական հանրապետությունների գիտական հանրության շրջանակներում: Սակայն Հայաստանի անկախացումից հետո ստեղծված տնտեսական ծանր վիճակը, նյութական և ֆինանսական միջոցների անբավարարությունը, էլեկտրաէներգիայի և ջեռուցման բացակայությունը, գիտական կադրերի նվազումը և գիտական տեղեկության սղությունը հանգեցրին հանրապետությունում մտավոր գործունեության լճացման: Խզվեցին հիմնարար ու կիրառական գիտությունների և արտադրության միջև գոյություն ունեցող փոխադարձ կապերը, խաթարվեցին ժամանակին մեծ համբավ ձեռք բերած գիտական դպրոցները, գիտական և գիտամանկավարժական կադրերի վերարտադրության՝ տասնամյակների ընթացքում ձևավորված համակարգը, կազմալուծվեցին գիտական արդյունավետ հետազոտությունների նյութատեխնիկական հիմքերը¹: Հետխորհրդային առաջին տարիներին տուժեց նաև թանգարանային ոլորտը:

Հայաստանի երրորդ Հանրապետության հանրապետության առաջին տասնամյակի մշակութային կյանքի զարգացումը կարելի է բաժանել փուլերի՝ առանձնացնելով երկուսը: Մեր ուսումնասիրությանը ենթակա է առաջին փուլը:

1991-1995 թթ. բնորոշ էր էներգետիկ ճգնաժամը: Մշակութային քաղաքականությունն իրականացնողները պատրաստ չէին նոր հարաբերություններին: Մշակութային ոլորտի քաղաքականությունը փոխարինվեց գաղափարախոսությամբ, անկախության հասնելու, ազգային գաղափարախոսություն սերմանելու և հետագայում վերջինիս միջոցով առաջնորդվելու կարգախոսներով: Շատ դիպուկ է նկատել պրոֆեսոր Է. Գ. Մինասյանը՝ նշելով, որ որդեգրած մշակութային քաղաքականության առումով թերևս էական դեր է խաղում մինչև օրս էլ տիրապետող այն թյուր մտայնությունը, թե տնտեսական և քաղաքական խոր ճգնաժամի ու հակամարտության պայմաններում մշակութային հարցերին ջանքեր ու միջոցներ նվիրելը անպատեհ ու անհարկի շրայություն է:

Նախորդ ժամանակաշրջանի համեմատ 1995 թվականից առ այսօր մշակութային կյանքի ակտիվացում է նկատվում: Փոխվեց գործիչների վերաբերմունքը, վերացավ էներգետիկ ճգնաժամը, ավելին, ընդունվեց կրթության մասին օրենք: Արդյունքում պետության կողմից ֆինանսական միջոցներ տրամադրվեցին մշակութային նոր գաղափարների ու ծրագրերի իրականացմանը, ինչպես նաև կրթական համակարգի պահպանման ու զարգացման համապարփակ ծրագրեր մշակվեցին:

1991-1995 թթ. ընթացքում արմատականորեն փոխվեց բնակչության մասնագիտական զբաղվածության կազմը: Հատկապես մշակութային տեսանկյունից բացասական նշանակություն ունեցավ մասնագիտական շրջանակների քանակը կադրերի պատրաստման գործում, որ սովորաբար պետք է ապահովեր միջին խավի ձևավորումը: Դրան հակառակ, շատ արագ տեմպով հասարակության մեջ զերակշիռ թիվ կազմեցին մանր առևտրում ներգրավածները²: Մշակութային կյանքում դեռևս առկա էին

¹ Նույն տեղում:

² Հայաստանի մասնագիտական զբաղվածության պատկերի փոփոխման, հասարակական կյանքի ապապրոֆեսիոնալիզացման և դրա հետևանքների մասին, տես Շաքարյան Լ., Պրոֆեսիոնալիզմի էթիկական տեսանկյունները պառլամենտական մտածելակերպում, Երևան, 1999, էջ 14:

պետական և համայնքային սեփականության կազմակերպությունների բազմաթիվ խնդիրներ, որոնց լուծումը թույլ կտար ավելացնել կազմակերպությունների թիվը և ներառել ֆինանսավորման այլ աղբյուրներ:

Ըստ պաշտոնական վիճակագրության, հանրապետության հանրակրթական դպրոցների շուրջ 77%-ը կարիք ուներ հիմնական կամ ընթացիկ վերանորոգման¹:

Կրթական հաստատությունների 38%-ը գործնականում չէր համապատասխանում կրթական նպատակներով օգտագործմանը, ավելին յուրաքանչյուր հինգերորդ դպրոցում բացակայում էր ջրամատակարարումը կամ գործում էր որոշակի ժամերի ընթացքում, 60%-ը չուներ բուժսպասարկման կետեր: Լուրջ խնդիր էր կրթական հաստատությունների սանիտարական հիմնական ծառայությունների բացակայությունը, այդ թվում՝ ջրահեռացումը և ջրամատակարարումը: Առավել անմխիթարական էր վիճակը մշակույթի օջախներում²:

Այսպիսով, ինչպես նկատեցինք, կրթության և մշակույթի ոլորտում էապես նվազեցին հիմնական միջոցների ծավալները: Կարելի է նույնիսկ օրինաչափ համարել կրթական և մշակութային օջախների կապիտալ շինարարության ծավալների անկման դրսևորումները, եթե նկատի ունենանք պետական ֆինանսների կտրուկ սակավացումը, բյուջետային քաղաքականությունը և մշակույթին, կրթությանն ու գիտությանը տրամադրվող պետական սուղ ծախսերը: Այսպես, ըստ պաշտոնական վիճակագրության կրթության և գիտության բնագավառին հատկացված պետական միջոցների ամենակտրուկ անկումն արձանագրվել է 1993-94 թթ.³:

Անկախության առաջին տարիներին պետության աղքատությունը բացասաբար ազդեց գիտակրթական և մշակութային ծառայությունների գործունեության վրա: Այն արտահայտվել էր ոչ միայն աշխատողների սոցիալական վիճակի վատթարացման և նրանց մասնագիտական որակների իջեցման, այլև կապիտալ ներդրումների ու հիմնական միջոցների ծավալների կրճատման բնագավառում: Մասնավորապես պետական բյուջեից կրթության մեջ կատարված հատկացումները ոչ միայն նվազում էին, այլև ենթարկվում էին զգալի փոփոխությունների, որի արդյունքում ճգնաժամ էր ապրում գիտակրթական և մշակութային ամբողջ համակարգը: Բացի այդ, պետության վարած անհեռատես քաղաքականության հետևանքով երկրի ճյուղային գիտահետազոտական ինստիտուտների մեծ մասը՝ մոտ 80%-ը⁴, որոնք նախկինում կուտակել էին զգալի նյութատեխնիկական կադրեր, քայքայվեց: Ստեղծված իրավիճակից դուրս գալու համար անհրաժեշտ էր, որ գիտակրթական ու մշակութային համակարգերը իրականացնեին ինստիտուցիոնալ-կառուցվածքային վերափոխումներ:

¹Տես Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական վիճակը 1999 թվականին, Վիճակագրական ժողովածու, Երևան, 2000, էջ 9:

² ՀՀ 2000 թ. պետական բյուջեի մասին օրենքի 14-րդ հոդվածով պաշտպանված էին միայն ըստ աշակերտների թվի ֆինանսավորման անցած դպրոցների պահպանման ծախսերը:

³ Տես Մանասյան Հ., Աբգարյան Ռ., Գիտակրթական և մշակութային քաղաքականության դերը աղքատության հաղթահարման ՀՀ ռազմավարությունում, Երևան, 2002, էջ 15-16:

⁴ Նույն տեղում:

Տնտեսական ծանր պայմանների պատճառով շատ մտավորականներ մեկնեցին Հայաստանի Հանրապետությունից, որոնց մեջ գերակշռում էին առավել օժտված և կարողունակ ներկայացուցիչները, հատկապես երիտասարդ և միջին տարիքի գիտնականները, որոնք ակնառու հաջողությունների էին հասել իրենց ընտրած գիտական ասպարեզում:

Հայաստանի գիտության ոլորտին բնորոշ կադրային տեղաշարժին հատուկ էր նաև ներքին արտահոսքը: Գիտնականներից շատերը, որոնք միջոցներ չունեին արտասահման մեկնելու, այնուամենայնիվ թողնում էին գիտական աշխատանքը և անցնում գործունեության այլ ոլորտ: Փաստորեն պետության անճարակության հետևանքներից էր, որ 1990-2001 թթ. Հայաստանից հեռացան շուրջ 1,3 մլն մարդ¹: Իշխանությունները չէին գիտակցում զանգվածային արտագաղթի ժողովրդագրական հետևանքները, որոնք բացասաբար էին անդրադառնում երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման վրա: Կառավարությունը լռելյայն խրախուսեց գիտամշակութային ոլորտի ներկայացուցիչների արտահոսքը²: Մեծ թվով հայրենամուտ գիտնականներ, հատկապես ավագ սերնդի ներկայացուցիչներ, շարունակեցին իրենց գիտական աշխատանքները: Պետական միջոցների սղությունն ու բնակչության սոցիալական ծանր վիճակը բացասաբար էին անդրադառնում մշակույթի զարգացման և հասարակության՝ մշակութային արժեքներից օգտվելու սահմանադրորեն պաշտպանված իրավունքի վրա: Այն իր հերթին հանգեցնում էր մշակույթից մարդկանց համընդհանուր օտարմանը՝ խաթարելով հոգևոր-մշակութային հարաբերությունները, որն էլ խոչընդոտ էր հանդիսանում հասարակության զարգացմանը³:

Հիմնականում 1992-1996 թթ., ինչպես նաև հետագա տարիներին, փոխվեց երիտասարդության կազմը: Նշված տարիներին քաղաքային երիտասարդության կյանքում զգալի փոփոխությունների պատճառ էր նորությունների նկատմամբ վերաբերմունք ցուցաբերելու, այդ թվում՝ դրանք էթնոմշակութային միջավայրին ադապտացնելու կուլտուրայի բացակայությունը⁴: Այդ շրջանում նպատակասլաց գաղափարախոսությունից զուրկ մշակութային կյանքը կատարյալ քաղաքական ճգնաժամ ապրեց: Եվ երբ մանրակրկիտ վերլուծության ենթարկենք ստեղծված իրավիճակը, կտեսնենք, որ այսօրվա իրողությունը մշակութային ճգնաժամի, մշակութային քաղաքականության թույլ տված բացթողումների արդյունք է: 2000 թ. միայն մշակվեց պետական հայեցակարգ, որով նախատեսվում էր պահպանել մշակութային ժառանգությունը և աջակցել գեղարվեստական գրականության զարգացմանը:

Ամփոփելով, կարող ենք նշել, որ մշակութային քաղաքականությունը Հայաստանի Հանրապետությունում ավելի արդյունավետ կարող էր լինել, եթե իշխանությունները

¹ Մինասյան Է. Գ., Սոցիալ-տնտեսական վերափոխումները ՀՀ-ում (1990-2003 թթ.), էջ 233:

² Մինասյան Է. Գ., Հայրենիք-Սփյուռք առնչությունները անկախության տարիներին 1991-2001 թթ., Ստեփանակաերտ, 2010, էջ 64:

³ Տե՛ս Մանասյան Հ., Աբգարյան Ռ., նշվ. աշխ., էջ 8:

⁴ Թադևոսյան Ա., Մշակութային ինքնության պահպանման և վերարտադրության հիմնահարցը ազգային անվտանգության տեսանկյունից, Երևան, 2003, էջ 11:

վարեին գիտականորեն հիմնավորված մշակութային քաղաքականություն՝ հաշվի առնելով հանրապետությունում գտնվող գիտական կադրերի գործունը:

Անշուշտ, կային նաև ծանրակշիռ պատճառներ՝ ավերիչ երկրաշարժը, նախկին միութենական հանրապետությունների հետ առևտրատնտեսական հարաբերությունների տարերային խզումը, դարաբաղյան հակամարտությունը, դրա հետևանքով առաջացած տնտեսական շրջափակումը¹:

Փաստորեն այս ամենը դարձան քաղաքական ճգնաժամի իրական պատճառ: Սակայն հանրապետության ղեկավարությունը չկարողացավ ավելի ճկուն և նուրբ մշակութային քաղաքականությամբ մեղմացնել ստեղծված իրավիճակը՝ կանխելով գիտնականների արտահոսքը և մշակութային արժեքների խաթարումը:

Այսպիսով, ներկայացնելով 1991-1995 թթ. գիտամշակութային ոլորտի տագնապալի զարգացումներն արտաքին ուժեղ ցնցումների ենթարկված և լայնամասշտաբ հասարակական ձևափոխություններ վերապրող նորօրյա Հայաստանում կասկած չկա, որ Հայաստանի համար ևս զարգացման համամարդկային ուղիով վերստին ընթանալու հիմնական միջոցը մարդկային կապիտալի ավելացումն է: Անառարկելի է նաև, որ Հայաստան երկրի այլևս աղքատացած ժողովուրդը գիտե կրթամշակութային արժեքների «բանալիով» պատմական փորձություններից ելք գտնելու կերպը:

Անկախության առաջին տասը տարիները Հայաստանին հնարավորություն ընձեռեցին քայլել ինքնավարության տանող ուղիով: Հայաստանը ձեռնամուխ եղավ անկախ և ժողովրդավարական պետության ստեղծման ու ազատական տնտեսության խնդիրների լուծմանը՝ այն էլ այսպիսի փոփոխությունների համար անբարենպաստ պայմաններում²:

Ամփոփելով՝ նշենք, որ անկախացած Հայաստանի նորաստեղծ կառավարությունը թերագնահատեց գիտության դերը, չհասկացավ, որ այն ազգային հարստություն է, որ կարող է մեծապես նպաստել տնտեսական զարգացման և բնակչության բարոյա հոգեբանական վերափոխումներին:

Հայաստանի անկախացմանը հաջորդած ժամանակաշրջանում մշակութային ինքնության պահպանման խնդիրը նորից ձեռք է բերում առաջնային նշանակություն:

Սյուզաննա Ազարյան, Մշակութային քաղաքականությունը Հայաստանի Հանրապետությունում քաղաքական ճգնաժամի տարիներին (1991-1995 թթ.). – Հասարակության կայուն զարգացումն այսօր ուղղակիորեն կապված է մշակույթի հետ: Ուստի պետության մշակութային քաղաքականության հիմնական նպատակը մշակութային ժառանգության պահպանումն ու անխաթար փոխանցումն է սերունդներին: Խոսելով քննարկվող ժամանակահատվածում թույլ տված բացթողումների մասին՝ կարող ենք նշել, որ այսօր առավել քան երբևէ հնարավոր է արագորեն հաղթահարել անվերջանալի թվացող նյութական դժվարությունները և արդյունավետորեն վերակառուցել ազգային տնտեսությունը հենց կրթության ու մշակույթի առաջնահերթ զարգացման միջոցով: Ուստի այդ խնդիրների լուծմանը պետք է ուղղված լինի պետության մշակութային քաղաքականությունը:

¹ Տես Հայաստանի մշակութային քաղաքականության ազգային զեկույց, Երևան, 2004:

² Նույն տեղում:

Сюзанна Азарян, Культурная политика в Республике Армения в годы политического кризиса (1991-1995 гг.) –

Azaryan Suzanna, The cultural politics in Republic of Armenia in the years of political crisis (1991-1995) – Today the stable development of the society directly relates to the culture. The main purpose of cultural politics of the state is to save and transmit the cultural heritage to the generations. Discussing the mistakes of the given period we can mention that today it is possible to overcome the hardships and rebuild effectively the national economy through primary development of the education and culture.

*Սյուզաննա Ազարյան – ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի հայրց պատմության ամբիոնի
մագիստրատուրայի շրջանավարտ*

